

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür (Type): Araştırma Makalesi **Gönderim Tarihi (Submission Date):** 29/10/2024
Kabul Tarihi (Acceptance Date): 20/11/2024 **Yayımlanma Tarihi (Publication Date):** 30/12/2024

Atıf Künyesi (Citation): Gün, D. (2024). Batı Balkanlar'da Ulusçuluk Süreci ve Bosna-Hersek. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 163-174.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.1575717>

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf Gayrı Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0) olarak lisanslıdır.

Dergide yayımlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their published work and their work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).

The scientific and legal responsibility of the articles published in the journal belongs entirely to the author(s).

BATI BALKANLARDA ULUŞÇULUK SÜRECİ VE BOSNA-HERSEK

Doğan GÜN*

Öz

Milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecindeki temel araçtı. Aynı zamanda 18. yüzyıldan günümüze tank olduğumuz ulus-devletler üzerinde de temel bir etkiye sahip oldu. Ancak tanımı konusunda fikir birliğinin olmaması onu en tartışmalı kavramlardan biri haline getirdi. Balkanlar'daki milliyetçilik, Batı Avrupa'da devletliğin temellerini atan milliyetçilikten kökten farklıdır. Balkan milliyetçiliğinin kökleri, Ortodoks Hristiyanlığın yeniden canlanması ve Türklerin temsil ettiği İslami düzene muhalefet tarafından şekillendirilen bir etno-linguistik bilinçtedir. Milliyetçilik çalışması yapanlar farklı tanımlara yöneldiler. Bu analiz amaçlarından biri, birinin milliyetçilik olarak tanımladığı şeyin diğeri tarafından neden dışlandığını açıklamaktır. Milliyetçiliğin sadece bir ideoloji olmadığı Balkanlar ve Bosna-Hersek örneği üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda, etnik azınlıkların Osmanlı millet sistemi içinde nasıl güvenli bir şekilde yaşadıkları ve bu durumun nasıl aniden değiştiği tartışılmaktadır. Balkanlar ve Bosna-Hersek'te büyük güçlerin katkılarıyla milliyetçilik hareketinin ayrılıkçı hareketlere dönüşme aşamaları incelenmiştir. Çalışmamızın sonucunda milliyetçiliğin tarihin en eski bölünmesine, biz ve onlar ayrımına, ulus devletler ve ideolojiler çağına karşılık geldiği görülmüştür. Bu fikrin bir bütünün (biz/millet) parçası olma duygusu taşıdığı, uluslaşmada sürekliliğin temeli ve ulus-devlet oluşumunun temel dinamiği olduğu vurgulanmıştır. Bab-1 Ali'nin milliyetçiliğe doğru hareketin hızlanmasına, kısmen kendi isteğiyle, kısmen de Avrupa'nın ağır baskıları sonucu katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. Bulgularımız ayrıca Bab-1 Ali'nin milliyetçiliğe doğru kaymasının, kısmen kendiliğinden, kısmen de Avrupalıların ağır baskıları sonucu hızlanmasına katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bu makalede incelenen bir diğer konu ise 19. yüzyılda Balkanlar'ı etkisi altına alan milliyetçilik akımlarının Bosna'nın kaderini büyük güçlerin eline bırakması ve bu süreçte Bosna'nın ve Boşnak halkının geçirdiği dönüşümdür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Millet Sistemi, Ulusçuluk, Bosna Hersek.

* Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Mersin/Türkiye. E-posta: dogan_gun@mersin.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-0962-929X>.

BOSNIA-HERZEGOVINA AND THE PROCESS OF NATIONALISM IN THE WESTERN BALKANS

Abstract

Nationalism was the key instrument in the disintegration process of the Ottoman Empire. It has also had a fundamental impact on the nation-states that we have witnessed from the 18th century to the present day. However the lack of consensus on its definition has made it one of the most controversial concepts. Nationalism in the Balkans differs radically from the nationalism which laid the foundations for statehood in Western Europe. Balkan nationalism has its roots in an ethno-linguistic consciousness that was shaped by the revival of Orthodox Christianity and the opposition to the Islamic order embodied by the Turks. Those engaged in the study of nationalism tended towards different definitions. One of the aims of this analysis is to elucidate why what one defines as nationalism is excluded by the other. It is tried to explain that nationalism is not just an ideology through the example of the Balkans and Bosnia-Herzegovina. In this context, it is discussed how ethnic minorities lived safely within the Ottoman millet system and how this situation suddenly changed. The stages of transformation of the nationalism movement into separatist movements contributed by the great powers in the Balkans and Bosnia-Herzegovina were examined. As a result of our study, it was seen that nationalism corresponded to the oldest division in history, the discrimination of us and them, in the age of nation states and ideologies. It was emphasized that this idea carries the feeling of being included in a whole (we/nation), is the basis of continuity in nationalization and the basic dynamic of the formation of a nation-state. It was determined that the Sublime Porte contributed to the acceleration of the movement towards nationalism, partly by its own will and partly as a result of the heavy pressures of Europe. Our findings also show that it contributed to the acceleration of the Sublime Porte's shift towards nationalism, partly of its own accord and partly due to the heavy pressure from the Europeans. Another issue examined in this article is how the nationalist movements that affected the Balkans in the 19th century led to the fate of Bosnia being left in the hands of the great powers, and the transformation that Bosnia and the Bosnian people went through in this process.

Keywords: Ottoman National System, Nationalism, Bosnia and Herzegovina.

Giriş

Dünyada devletlerin ortaya çıkış ve gelişim aşamalarına bakıldığında, birtakım değişiklikler görülmesine rağmen genelde site, askeri imparatorluk, feodal, milli ve emperyalist olmak üzere çeşitli merhalelerden geçtiği söylenebilir. Kral, soylu, kilise gibi çoğunluğun halk ve dolayısıyla parlamenter sistem yönetimine geçiş ile “eski yönetici sınıfın tasfiyesi” sonucunda “yeni” düzen içinde ulusçuluk ilkesi ön plana çıktı (Karakas, 2000: 117-119). 1648 Westphalia Barışı dünyada eşit otoritelere sahip egemen milletlerin bulunduğu, her milletin iç düzenini oluşturma yetkisine sahip olacağı, ülkeler arası ilişkilerin milletlerarası hukuka göre simetrik olarak kurulacağı; millet üstü mekanizmanın bulunmayacağı bir dünya düzeni öngörmekteydi (Tekeli, 1998: 115). Ulus ve ulusçuluk anlayışının keşfi ve kurgulanması ile egemenlik, çoğunluğu ifade eden bir kavram olmuştur. 1776 Amerikan Devrimi ile başlayan, 1789 Fransız Devrimi ile tanınan ulusçuluk, zamanla bu çoğunluk anlayışının nasıl kıyaslandığına dair örneklerle doludur (Hayes, 1995: 227-245). Hans Kohn, *The idea of Nationalism*’de (1945) milliyetçiliği önce Fransa ve İngiltere’de Batı tipi milliyetçilik ve ardından beliren Doğu tipi milliyetçilik olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu açıdan bakıldığında 19. yüzyıl, Fransız Devrimi’nin düşünsel ve sanayi devriminin iktisadi sonuçlarının tüm dünyaya yansıdığı bir yüzyıl oldu. Üretim teknolojisindeki değişim, hız ve rekabet kavramının önem kazanması, ulus-devlet anlayışının gelişmesi, ham madde kaynakları ve işlenmiş ürün pazarı arayışları ve buna bağlı yeni sömürgecilik hareketleri, bu yüzyılın “Emperyalizm Çağı” (Emerson, 1965: 20) olarak nitelenmesine yol açtı.

Milliyetçiliği tanımlayabilmek için ulusal kimlik ve millet kavramlarını açıklamamız gerekmektedir. Gellner ve Kedourie, milliyetçiliğin milletler tarafından yaratıldığını (Gellner, 1992; Keodoure, 1971), Avrupa icadı olduğunu ileri sürerken, Benedict Anderson ise hem milliyetçiliğin hem de kapitalizmin kökenini, neredeyse tamamen kültürel alana dayandırarak tamamen karşıt bir görüş savunur. Anderson, milliyetçiliği kapitalizm ve toplumsal yaşam arasındaki dinamik ilişkinin geliştiği yer olarak görür. Anderson, milletlerin milliyetçilik anlayışının ürünleri olduğunu, bir başka deyişle hayali cemaatler oluşturulduğunu belirtir (Anderson, 1995). A. D. Smith de benzer bir görüşle, milliyetçiliğin aslında “zevahirde, hasretle dolu cedid ulusların zuhuruna neden olduğunu” vurgular (Smith, 1994).

Milleti betimlemek ihtilafı bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Ziya Gökalp'e göre millet; dil, din, etik ve incelik mefhumu açısından benzer eğitimi almış bireylerden teşekkül etmiş bir cemaattir (Gökalp, 1972: 22).

Birçok tanımın varlığından anlaşılacağı üzere milliyetçiliği tanımlamak oldukça zordur. 19. Yüzyıl milliyetçiliği, genellikle bir toplumun kendi içinden çıkmayan, fakat kesinlikle destekleyicisi bulunan eylemler biçimindeydi. Bu nedenle, her ulusun bağımsız bir devlet oluşturmasının gerektiği aşamasına gelmeden önce milliyetçilik, sömürgecilğe hizmet eder bir konumda kalmıştı. Ulusal hakları tüm hakların üstünde tutan 20. yüzyıl milliyetçiliği, her milli topluluğun bağımsız bir devlet oluşturmasını meşru ve zarurî olarak benimseyince, günümüzde bu düşünceye karşı çok kültürlülük, kimliklilik vb. kavramlar geliştirilmiş, Avrupa Birliğinde olduğu gibi anayasal vatandaşlık kavramı tartışılır olmuştur (Sürgevil, 1999: 273).

E. J. Hobsbawm'ın Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından, Sovyetler Birliği'nin dağılımına kadar olan süreci kastederek "Kısa Yüzyıl" ya da "Aşırılıklar Çağı" dediği 20. yüzyıla, "Milliyetçilikler Çağı" demek belki daha yerinde olur. Hobsbawm'a göre milliyetçilik, öncelikle kültürel ve edebidir. Daha sonra siyasi figürler/liderlerce siyasi bir tasarı haline getirilirler. Bir başka husus da halkın desteğini kazanmak, onu güç oyununun önemli bir parçası haline getirir (Hobsbawm, 1993: 26-27). Çünkü milliyetçilik akımı ve bu akımın doğal ürünleri sayılan ırkçılık ve şovenizm, bu yüzyılda geniş kitleleri etkisi altına almış, örgütlü eylemlere dönüşmüş, dünyanın pek çok yerini kan gölüne çevirmiş, insanlar arasında bitmeyen kin ve nefret tohumları saçarak 20. yüzyıla damgasını vurmuştur (Martal, 1999: 213). Milliyetçiliğe, içinde daima olumsuzluk ve olumsuzluğun aynı çizgide kesiştiği bir anlam sürekli yüklenmiştir. Anti-emperyalist ya da bir bağımsızlık hareketi olarak ortaya çıktığında olumlu bir anlam taşıırken, ırkçı ve şovenist bir biçimde ortaya çıktığında, kolayca saldırgan ve olumsuz bir kılıfa girebilmiştir.

Carlton Hayes, milliyetçiliğin gelişimi üzerine yaptığı bir çalışmada, milliyetçiliğin dinin yerine ikame edilmesi istenirken nasıl bir din biçimine dönüştüğünü anlatır. Hayes, milliyetçi emperyalizmin yükselişe geçtiği 1874-1914 yılları arasında uluslar, birer model olurken ulusların içinde kalmış olan azınlıklara nasıl hoşgöründen uzak davrandığını açıklamaktaydı. Hayes'e göre aynı kavimde uyuşmazlığa ve tefrikaya müsamaha gösterilirse yok olunacağına inanılıyordu. (Hayes, 1995: 227-229).

18. yüzyılın sonlarında milliyetçiliğin ortaya çıkması ve ilk sivil devrim fikirlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte dini azınlık kavramı da değişmeye başladı. Aydınlanmayla birlikte Kilisenin siyasi gücünü kaybetmesi ve ümmet anlayışının yerini millet anlayışını almasıyla, bu anlayışın çok uluslu imparatorluklar, milletler ve devletler için ciddi bir tehdit haline geldiği ve çizilen sınırlar içerisinde hızla yayıldığı görülecektir. Böylece ulusçuluk anlayışı, din olgusunun üzerinde inşa edilmeye çalışılarak topluluklar bir arada tutulmaya çalışılmıştır (Tekeli, 1998: 115). Amerika Birleşik Devletleri, Batı Avrupa ve Fransa modelinde olduğu gibi ulus inşa sürecini başlatacaktı. 19. yüzyılda, millet kavramı; Fransa kaynaklı, halkların iradesi sonucu olarak görülen klasik yorumu, o dönemin çok uluslu, çok kültürlü imparatorluklarının dağılmasına neden oldu.

Balkan Milliyetçiliği

19. yüzyılda dünyayı kasıp kavuran milliyetçilik, 19. yüzyıldan itibaren çalkantılara uğrayan Balkan Yarımadası'nın siyasi ve toplumsal yapısını da etkiledi. Balkanlarda milliyetçilik, Avusturya merkantilizmi, Ortodoks Hıristiyanlığı, Pan-Slavizm ve Fransız Devrimi'nin yaydığı fikir hareketleri gibi toplumsal faktörler tarafından da belirlendi (Karpas, 2004: 125). Fransa ve Almanya'da başlayan milliyetçilik hareketleri, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Balkanlara sıçradı. İlk işaretler öncelikle kültürel idi. Aydınlar, Balkanların bölgesel dillerinin standartlaştırılması ve yaygınlaştırılması için büyük çaba harcadılar. Çoğunlukla Balkanlardaki Osmanlı fethinden önceki orta çağ devletleriyle referanslar ve bağlantılar kurdular. Kısa sürede milliyetçilik vurgusu siyasallaştı. Milli birliğin sağlanması yönündeki güçlü arzular, Balkan devletlerini Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik faaliyetlere girişmeye teşvik etti. Balkan milletleri ulusçuluğu, kendi coğrafi ve iktisadi varlıklarını güçlü kılmanın ve meşrulaştırmanın bir yolu olarak gördüler.

Dil ve ırk birliğine dayalı millet anlayışı, Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki Balkanlarda, bir taraftan ulusal devletlerin oluşmasına, yayılcı eğilimler taşıyanların şovenizmine ve emperyalizmin bölgede uzun bir zaman dilimi içinde amaçlarına sürekli ulaşmasına yol açtı. Balkanlarda ise bu tür milliyetçilik, Osmanlı egemenliğinden kurtulma amacına yönelik, tarihsel milliyetçilik özelliğine bürünmüştü. Bu tür milliyetçiliğin en çirkin yanlarının ortaya çıktığı dönem, feodal ilişkilerin karmaşıklığında dile, kültüre, dine, vs. bağlı, ulusal devlete mutlak bağlılığı öngören bir ulusal sistemin insanlara dayatıldığı milliyetçilik dönemi oldu (Sürgevil, 1999: 273) Batı Avrupa ulusçuluğu görüşü, Balkanlarda önemli dini topluluklara büyük bir hürriyet tanıyan Osmanlı millet sistemine alternatif oldu. Gayrimüslimler, din esası üzerine kurulmuş eski kimliklerini, doğmakta olan devletlerinin temeli yapmışlardı. Din, böylece dile ve etnik kimliğe psikolojik kültürel bir güç vermişti. Daha önce kendini her şeyden evvel Ortodoks sayan Hıristiyan Bulgar, Rum, Sırp vs. bu kez önceliği Bulgarlığına, Rumluğuna, Sırplığına vermişti.

Balkan Ortodokslarının, dini aidiyet hisleri ve inanışlarıyla dini topluluk önderlerine olan ilgilerini derinleştirmeleri, bununla birlikte çağdaş politik aidiyetlerinin farklı nüvesi haline gelen etnik aidiyetlerini geliştirmeleri *millet sistemi* altında gerçekleşmiştir (Kutlu, 2007. 145). Etnik siyasal kimliğin geliştirilmesi, Osmanlılar tarafından öngörülmemiş olmasına karşın, dini aidiyet hislerinin arttırılması, inanış önderlerine olan bağlılıkların özendirilmesi millet sisteminin hedefiydi. Bu da Balkanlarda çok milletli yapıyı korumuştur.

İlber Ortaylı'nın yorumuyla Balkan milliyetçiliği (Türkler ve Arnavutlar hariç), Balkanların hem içinde hem de dışında gelişmiş ve desteklenmiştir. Çekler ve Ruslar, bilimsel kimlik araştırmaları ve siyasi destek sayesinde, Slav kabileleriyle özdeşleşmeyi başarmışlardır. Yunanlılar ise Avrupa'nın her yerinden siyasî, malî ve askerî destek almışlardır. Batı Avrupalı gönüllülerin öldüğü tek tarihi savaş Yunan İsyanıydı. Bu, Balkan milliyetçilerinin bilinen en uzun savaşıydı. Peki Balkan milliyetçileri kimdir? Denebilir ki Osmanlı İmparatorluğu Balkan milliyetçilerini yarattı. Sabit sınıfların veya sınıf kültürünün olmadığı bir yer. Köyden yetenekli bir genç, şehirlî bir zanaatkarın oğlu, hayat dolu ve güzel konuşan bir rahip, 18-19 yaşlarında. "Onlar yüzyıllardır varlığını sürdüren ulusal bir entelijansiyanın üyeleridir (Ortaylı, 1995: 5).

Fransız Devrimi'nde ortaya çıkan milliyetçi hareketler, imparatorluğu Balkanlarda ve yayıldığı tüm ülkelerde istikrarsızlaştırmıştır. Milliyetçilik günümüzde dil, ırk ve millete dayalı bir dayanışma ideolojisi olarak tanımlanıyorsa da bunun Balkanlarda çok da yeni bir kavram olmadığı görülüyor. Feodal birliğin hâkim olduğu Balkanlarda milliyetçi hareketler, yeni devletler yaratma ve bağımsızlık kazanma işlevli olmuştur. "Balkanlaşma" nispeten siyasi coğrafyadan etkilenecek ulusları ve küçük milliyetleri dış müdahalelere ve faktörlere açık hale getirmiştir. Aslında bu mikro milliyetçi hareketler, bölgede etki yaratmaya çalışan güçler tarafından istismar edilmiştir (Turan, 1999: 269).

19. yüzyılda Balkanlar, çelişkilerin sürekli açığa çıktığı bölge olarak kaldı. Aydınlanmanın öngördüğü toplumsal yapının bulunmadığı Balkanlarda, doğal olarak bu uyanışın evrensel değerlerinden çok politik vaatleri ön plana çıktı. Balkan ulusları arasında kimi batılı kavramlar, biz ve onlar anlatımları düşmanlıkları körükledi, özgürlük, eşitlik, kardeşlik vb. İstemlerine iyi gözlerle bakılmadı. Farklı toplumsal ve siyasal yapılanmalar bu kavramlara çeşitli anlamlar yükledi (Sürgevil, 1999: 278).

Siyasal Oluşumlar, Ayaklanmalar ve Bosna-Hersek

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma süreci hızlandıkça, Balkanlardaki milliyetçilik hareketleri 19. yüzyılda dünyayı etkisi altına alan en hassas olgu haline geldi. Milliyetçilik, savaşların ve devrimlerin patlamasına sebep oldu. Bu durum, modern devletlerin ortaya çıkmasına, imparatorlukların çöküşüne ve sınırların tekrar tanımlanmasına yol açtı.

Osmanlı yönetim mekanizmasının verimli çalışmamasından kaynaklanan problemler, Balkanlardaki milliyetçi duyguların ve bu duygulardan kaynaklanan isyanların patlak vermesinde önemli role sahiptir. Rusya'nın Slav ulusçuluğunu destekleyen politikaları yüzünden, Balkanlardaki Osmanlı kontrolü 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zayıfladı. İlk olarak 1829'da Yunanistan milli-devletini

kurarak Osmanlı idaresinden ayrılırken (Sarıncay&Sünbül, 1999), hemen akabinde Sırp, Bulgarlar ve Romenler de uluslaşma sürecine girmişlerdir.

Sırbistan, tam bağımsızlığa yönelik çabalarını yoğunlaştırırken, Rusya'nın desteğinden de yararlandı. Öte yandan bu amaçla tüm Sırp Osmanlı hakimiyetinden kurtaracak bir "*Balkan Birliği*"nin kurulmasından bahsederek, Bosna Hersek ve Karadağ da Sırp milliyetçi propagandasına yöneldi. Bu bölgelerdeki küçük kapsamlı yerel isyanlar hızla bastırılırken, Karadağ'da Fransız Devrimi'nin etkisiyle Rusya ve Sırbistan'ın desteğiyle bağımsızlık amaçlı bir ayaklanma patlak verdi (Karal, 1996: 275). Karadağ'ın bağımsızlığı arayışında Piskopos Danielo, 1853'te Rusya'nın desteğiyle başarısız bir isyan başlattı. 1856 Paris Konferansı'nda Karadağ'ın bağımsızlığını gündeme getirdi ama başarısız oldu. Prens Danielo'nun 1860 yılında öldürülmesine ve yerine yeğeni Nikola Petrovich'in geçmesine rağmen, Karadağ'ın bağımsızlık çabaları Hersek'te Slav milliyetçiliğinin yükselişine eşdeğer olarak başladı. Bu durum, 1878 Berlin Antlaşması ile sonuçlanan 1875 Balkan Krizi'ne kadar inişli çıkışlı bir şekilde devam etti (Dumont, 1995: 127-128; Potyemkin, 1978: 134-141).

Öte yandan, 1864-70 yılları arasında çıkarılan yasalarla Osmanlı Devleti, kendi toprakları üzerinde yaşayan insanlara, Osmanlı tebaası(vatandaşı) sıfatını vermişti. Böylece devlet, yüzyıllardan beri Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin örgütsel temeli olan dini cemaatleri ortadan kaldırarak onların yerine vatandaşlık ve hukuki eşitlik üzerine kurulmuş bir Osmanlı milleti yaratmak çabasına fiilen girişmiş bulundu. Bununla vatandaş eşitliği yaratılarak, gayrimüslimler arasında beliren Sırp (1804) ve Rum (1821) isyanları gibi milliyetçi ve separatist hareketlerin önlenmesi amaçlanmıştı. Ancak 1878'de Berlin Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti'nden Sırp, Romenlerin, Karadağlıların kopmalarıyla devletin toprak bütünlüğünü koruyamadığı anlaşıldı.

1878'den sonra "biz" (Müslümanlar) "onlar"(Ortodoks Hıristiyanlar) ayrılığı çok açık bir şekil aldı. Azınlıkların uluslaşma çabaları veya yakınlık duydukları ulus-devletlere bağlanma çabaları da bütün hızıyla sürdü. Bu gelişmeler; özellikle Doğu Avrupa'nın çok uluslu yapıya sahip devletlerinde, kanlı ayaklanmalar ve savaşların ortaya çıkmasına neden oldu. (Karakaş, 2000: 133).

Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve kültürel koşullarından beslenen Doğu tarzı milliyetçiliğin gelişimi, Rus-Osmanlı savaşı ve imparatorluğu resmen fesheden antlaşmayla sona erdi. Tarihsel koşullar nedeniyle ortaya çıkan dini temelli "milli" Osmanlı Müslüman cemaati, kısa sürede Rumeli ve Anadolu'daki Müslüman-Türk cemaatine dönüştü.

Ortodoks Hıristiyanların milliyetçiliğe yönelmelerinde, Rusya'nın dini kimlik ve dayanışma ile ilgili duyarlılıklarına bir kurtarıcı gibi hitap ederek duygusal yönden onları beslemesi, düşünsel açıdan da Batı'nın Aydınlanmacı görüşleri ve daha sonra da liberalizmi teşvik edici olmuştu (Karpas, 2004: 114). Balkan uluslarının çoğunun Slav Ortodoks olması onları aynı durumda olan Çarlık Rusyası'na yaklaştırmıştı. Çarlık Rusyası yalnız askeri güç açısından değil siyasal ve kültürel açıdan da Balkanlarda etkin olmuştu. Sırbistan ve Yunanistan'ın bağımsızlıklarını kazanmasında Çarlık Rusyası'nın etkisi herkeşçe kabul edilmekteydi. Asya ile Avrupa arasındaki sosyal, kültürel ve ekonomik savaşım Balkanlara büyük ölçüde yansımış ve bu çatışmanın kostümlü provasını Balkan savaşları oluşturmuş ve bu çatışma I. Dünya Savaşıyla "biz" bilincini sürekli artırarak "onlar" ile karşıtlığı pekiştirmişti.

Osmanlı İmparatorluğu, 14. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın son çeyreğine kadar demografik, ekonomik ve siyasal açıdan ağırlıklı olarak Rumeli'nin hakimiyetinde olan bir imparatorluktu. (Bora, 1993: 88).

Halil İncalcık'a göre imparatorluk rejimi; din, dil, ırk ayrımı gözetmeden tüm tebaayı Osmanlı Devleti şemsiyesi altında birleştirmeyi amaçlamıştı. Kitleleri çeken uzlaşıcı, koruyucu ve hoşgörülü politika, Balkanlarda Osmanlı Barışı'nın egemen olmasını sağlamıştı. Bunda yönetimin son derece gerçeği gören bir dış politika izlemesinin payı büyüktür (Turan, 1999: 268).

Osmanlı yönetimi çoğu zaman düşünüldüğü gibi Balkan halkları için bir felaket değildi. Yeni Türk yöneticiler, baskıcı yerel soyluların yönetimine son vererek yarımada'nın her yerinde barışı sağladı. Bu yeni hükümet döneminde çiftçilerin durumu, birçok alanda giderek iyileşti. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemeye başlamasıyla bu durum birdenbire değişti. İmparatorluğun çöküşü Müslümanların yanı sıra ilk

olarak Balkan halklarını da etkiledi. Nihâî sonuç, yeni koşulların ve kurumların ortaya çıkması ve her şeyden önce büyüyen ulusal bilincin egemen olduğu yeni münevver bir havanın varolmasıydı. Bu yeni Balkan milliyetçiliğinin tarihi önemi, din erki çağını sonlandırıp, milliyetçilik çağını başlatmasında yatmaktadır (Stavrianos, 2000: 137).

Emperyalizmin çıkarı ise mümkün olabilen en küçük parçalara bölmektir. Bu amaçla, aynı dönemde bu akımlar, birbirine ters şekilde şırınga edilerek Osmanlı toplumuna yöneltildi. Yunanlılar için dine (Ortodoksluğa) dayalı milliyetçilik, Bulgarlar ve Sırlar için ırkçılığa (Slavizm), Arnavutlar için (Ortodoks-Katolik-Müslüman ayrımını dışlayan) tezleri geliştirildi (Koloğlu, 1999: 225).

Yükselen Balkan devletleri kendi kimliklerini oluşturmaya başladıkça, kendileriyle yöneticileri arasındaki sınırları tanımlamaya çalıştılar. Bu, doğası gereği emperyal ilkelerle, ulus-devletin doğasıyla ve daha da önemlisi Avrupa'ya hâkim olan söylemle çelişen bir çerçeve ve retorik içinde başarılıydı. Bu dil ve etnisiteye dayalı bir millet anlayışıydı. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında vatandaşlığa dayalı, ortak bir Osmanlı kimliği oluşturma yönündeki gecikmiş girişim, bu nedenle, daha baştan başarısızlığa mahkûm olan ütopyik bir çabaydı. Burada önemli olan nokta, yabancılaşmanın Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmiş kurumlarının bir parçası olduğu ve kökenlerinin imparatorluğun yıkılmasından çok öncelere dayandığıdır. Tartışılan konu, yabancılaşmanın olup olmadığı değil, bunun farklı zamanlarda ne kadar şiddetli olduğu ve nüfusun hangi kesimlerini hedef aldığıdır. (Todorova, 2005: 328). Milliyetçi hareketlerin ilgisini çeken gayrimüslim toplum liderlerinin geleceğe dair farklı düşünceleri vardı. Hepsinin tam bir milliyetçi şuurla isyan ettikleri söylenemez. Batılıların eylemleri, onların ayrı bir halk olduklarını keşfetmelerine ve kanıtlamalarına yol açtı.

Merkezi hükümetin zayıflaması, Osmanlı genişlemesinin sona ermesi, Yeniçeri faaliyetinin şehirlerden kırsala kaydırılması ve Avrupa'da artan enflasyon oranı eski ekonomileri zayıflattı. Tımar sisteminin en mühim etkeni olan savaş alanında süvari yerine tüfekli piyadelerin kullanılmasını gerektiren tüfeğin icadı da Tımar sisteminin zayıflamasına neden oldu.

Üstelik 18. yüzyılın sonlarında padişahın, imparatorluğun dış mahallelerindeki otoritesi o kadar zayıflamıştı ki askerler, valiler ve toprak sahipleri bu boşluğu hızla doldurdu. Aslında geleneksel toplumsal sınıfların çöküşü, meta üretiminin yaygınlaşması ve malların yaygın dağıtımına dayalı piyasa ekonomisinin ortaya çıkması, Osmanlı İmparatorluğu'nun özgün sosyal ve siyasi sistemlerini işlevsiz hale getiren en önemli faktörlerdi. Toprak sistemindeki değişiklikler, milliyetçiliğin müesseseleri olarak etki gösteren yeni tip bir tüccar sınıfını ve yeni aydın gruplarını oluşturdu. (Karpas, 2004: 125). Dolayısıyla Balkanlarda modern devletlerin ortaya çıkmasının büyük ölçüde ekonomik ve sosyal faktörler tarafından belirlendiği söylenebilir.

"Milliyetçilik" artık "Balkanlar"la ve bu kötü kelimenin çağrıştırdığı her şeyle ilişkilendirilmeye başlandı. Yeni Balkan ulus devletleri, çatışma bölgesine girerek, istenmeyen bir nüfus göçüne sebep oldukları gibi Sırlar, Yunanlılar, Bulgarlar ve Romenlerden oluşan alt sınıfların karşılıklı asimilasyonuna yol açtılar (Carr, 1990: 19). Böylece 19. yüzyıldan itibaren, milli duyarlılığın gelişmesinin getirdiği zorunluluklar, Balkanları ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan Avrupa'nın nüfuz alanına soktu (Karpas, 1999: 24).

Bu nüfuz alanı süreci, 1800-1830 yılları arasındaki Birinci Balkan İsyanı ile başladı. Bu dönemdeki isyanlarla, iç pazarı koruma, ulusal kültür oluşturma ve ulus devlet kurma hedefleniyordu (Öksüz, 1999: 485).

İkinci dönem (1830-1878), Balkanların siyasi ve sosyal alanının gelişmesiydi. Üçüncü dönem, 1878'den 1903'e kadar Balkanlar, Avrupa ülkelerinin yayılcı mücadelelerine sahne oldu (Türkgeci, 1987: 193). Bu arada aynı yıl Berlin Konferansı'nda, diğer Avrupa ülkelerinden gelen baskılar nedeniyle devletin sınırları daraltıldı. Yükselen devletlerin her biri, kendi etno-dinsel topluluklarını siyasallaştırmayı ve onları kendi ulusal topluluklarına dönüştürmeyi başardı. Ancak sonra Avrupa çapında ciddi isyanlar çıktı.

O dönemde Avrupa'da meydana gelen dört köylü ayaklanmasından en başarılısı Sırp ayaklanmasıydı. 1804'teki Sırp ayaklanması, isyancıların İslam Devleti'nden gelen Ortodoks Hıristiyanlar olması nedeniyle farklıydı (Glenny, 2001: 21).

1804 yılında Karacorçeviç liderliğindeki Sırp halkı, yeniçerilerin bölgedeki kötü davranışlarına karşı ayaklandı. Bu süre zarfında Osmanlı Devleti bu hareketi bastıramadı (Anderson, 1995: 70). 1829 Edirne Antlaşması Sırbistan'a hukuki özerklik ve fiili bağımsızlık tanıdı. Sırbistan, 1878'deki Berlin Kongresi'nde tam bağımsızlığını kazandı ancak bu özerklik, Osmanlı hükümeti için bardağı taşıran son damla ve çöküşün ilk uyarısı oldu.

İstanbul'daki Rum Fener Patrikhanesi'nin hedef alınan rejimine karşı sadece Bulgaristan'da değil, Sırbistan ve Yunanistan'da da milliyetçi hareketler ortaya çıktı. Patrikhane, Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmak istiyordu ve Bulgarları asimile etmeye çalışan, Bulgaristan'daki Yunan rahiplerinin hakimiyetine karşı direnişin ve milli duyarlılığın uyanmasının önünü açan pan-Helenizm politikasını teşvik ediyordu. Başlangıçta bu ulusal uyanışın ön saflarında Bulgar rahipler vardı. Bulgar halkının geçmişinden bahsedip, ulusal özelliklerini unuttuklarını, mevcut durumun ve bilgisizliğin sorumlusunun Rumlar olduğunu anlatıp, Bulgar dili ve kültürünün öğretilmesini teklif ettiler. Bulgaristan'daki milli uyanışın bir diğer yönü de Bulgar dilinde eğitim veren okulların açılması ve öğrencilerin Avrupa'ya eğitim için gönderilmesiydi (İpek, 1999: 6).

Osmanlı'nın Balkanlarda çözülüşünü hızlandıran Berlin Kongresi, Arnavutların yaşadığı Epirus, Teselya ve Urkyun gibi bölgelerin Yunanistan ve Karadağ'a bırakılmasına karar verdi. Bütün bu olumsuz gelişmeler ve Balkan ülkeleri arasında paylaşım ihtimali, Arnavutlar arasında örgütsel düzeyde milliyetçiliğin oluşmasına yol açmıştır. Arnavutluk örneği, büyük ölçüde Bosna'ya benzer hesaplamaları yansıtmaktadır. Arnavutluk, Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak talep etmediği için diğer Balkan ülkeleri gibi güçlü bir ayrılıkçı hareket oluşturmadı. Bunun nedeni Arnavutların imparatorlukta özel konumu ve kültürel özerklik arayışının nispeten geç olmasıydı. Ancak 20. yüzyılın ilk on yılında, Arnavutluk'un bağımsızlık hareketi önemli bir ivme kazanırken, bağımsız komşu ülkeler de Arnavut topraklarına göz dikmeye başladı. Böylece Arnavutluk'un doğuşu imparatorluğun çöküşüne denk gelse de Arnavutluk'un kurtuluş mücadeleleri ve ayrılıkçı hareketleri, başta Sırbistan ve Yunanistan olmak üzere diğer Balkan ülkelerine karşı gelişti. Diğerlerinin yanı sıra Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan gelen baskılar Arnavutluk'un bağımsızlığı garantiledi. Haziran 1878'de, Berlin Kongresi'nin başlamasından iki gün sonra, Prizren'de biraraya gelen büyük Müslüman Arnavut toprak sahibi aileleri ve şehirli aydınlar *Prizren Ligi* veya *Prizren Birliği*'ni oluşturdular (Bilge, 1991: 386, Poulton, 1998: 233). Bu hareketin amacı, gerek büyük Avrupa devletlerine, gerekse Osmanlı Devleti'ne; Arnavutların bir etnik grup olarak varlığını, etnik bütünlüğünden taviz vermeyeceklerini ve Arnavutların yaşadığı toprakların Balkan ülkelerine terki durumunda, buna var güçleriyle direneceklerini ilan etmektir. Henüz Berlin Kongresi sürmekteyken ve Rumeli'deki Osmanlı varlığının geleceği daha belirsizliğini korumaktayken, *Prizren Ligi*'nin Arnavutların toprak bütünlüğünü savunur tutumu, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına uygun düşüyordu (Kutlu, 2007: 124).

Bu arada bir Slav devleti kurmak istemeyen ve bu konuda Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da aynı sıralarda Balkan politikasını değiştirmeye başladı (Sander, 2003: 313-315).

1875'te Hersek'te bir ayaklanma çıktı ve hızla Balkanlara yayıldı. Bu olay, Hersek'te yaşayan Agnum'a uygulanan aşırı vergi ve kötü muameleden memnun olmayan bazı Hıristiyanların Karadağ'a kaçmasıyla başladı. Karadağ, Sırbistan ve doğal müttefiki Rusya da Hersek'teki ayaklanmaya destek verdi. Tüm bu gelişmelere rağmen Hersek'teki isyan bastırılmadı ve yayılmaya başladığı Bosna'ya da sıçradı. Bu duruma karşılık, Avusturya ve Almanya da bu konulara müdahale ederek bölgede reform çağrısında bulundu. Osmanlı Devleti istediği reformları uygulasa da isyan durmadı (Karal, 1996: 79).

Sırp milliyetçiler ve Sırp devleti, toprak egemenliğinin rasyonelleştirilmesi ve yüksek vergilerle başlayan isyanın niteliğini ve karakterini değiştirdi. Silah, para ve insan desteği Sırbistan ve Karadağ'dan geldi. Rus Panslavizmi Bosna'yı da etkiledi. Sırp'lar sadece yetkililere değil Müslüman çiftçilere de saldırdı. Sırp'ların orijinal ve mevcut hedefleri arasında farklılıklar ortaya çıktı. Sırp'lar, daha iyi bir hayat yaşamaları için kendilerine ekonomik baskı uygulayanlara saldırmak yerine milliyetçi duygulara kapılıp, kendi

uyruğuna sahip olmayanlara saldırmaya başladılar. Bu sırada Müslüman köylüler, sadece milli duyguları değil intikam duygularını da hissetmeye başladılar. Böylece Bosna kendisini toplumlararası bir savaşın ortasında buldu. Sırbistan, Bosna-Hersek'teki ayaklanmadan yararlandı ve 1876'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan Bosna-Hersek'in bazı kısımlarını Sırbistan'a vermesini istedi. Karadağlı prens, Sırbistan ile de iş birliği yapacağını söyledi.

Bosna-Hersek'teki yerleşim şu şekildeydi: Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya arasında kararlaştırılan yeni tedbirlerin yanı sıra, Bosna Hersek ile ilgili İstanbul Konferansı'nda Avrupa ülkeleri tarafından kabul edilen öneriler uygulandı ve tazminat ödemeleri de yapıldı. Yaralıların ücretleri ödendiği gibi gelecekte Bosna Hersek'in vergileri de ödenmeliydi. Rusya ve Avusturya bunu kabul etti böylece çalışmaların 1880 yılına kadar tamamlanmasına karar verildi.

Balkan halkları arasındaki sorunlar devam ediyordu, 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde dünyada sömürgeleştirilmeyen çok az yer kalmıştı. Balkanlarda Avrupa ülkeleri arasında, siyasi ve ekonomik çatışmalar yoğunlaştı.

Eylül 1908'deki Bouklau görüşmelerinde Avusturya, Boğazlardaki Rusya'yı, Rusya, Bosna-Hersek'teki Avusturya'yı kurtardı. Siyasetçiler, birlik yaratmaya çalıştılar. Ancak, Bulgaristan ile Sırbistan arasındaki uyumsuzluk nedeniyle bu girişimler gerçekleştirilemedi. Uyuşmazlığın ana nedenlerinden biri de "Makedonya sorunu"ydü. Bölgenin etnik yapısı ve coğrafi sınırları tarih boyunca sürekli tartışılmıştır. Osmanlı'nın Makedonya'ya karşı uyguladığı demografik yöntemler en çok Bulgarları etkiledi (Saraç, 1995: 285).

Sırlar, Avusturya'nın Adriyatik'e çıkma arzusundan endişeliydi. Bu yüzden bir şeyler yapmaları gerektiğini hissettiler. Slav kökenli olmayan Yunanlılar, başta Girit olmak üzere Ege adaları üzerinde egemenlik kurmaya çalıştılar.

Balkanlardaki devletler, birbirlerinin toprakları üzerindeki ihtiraslarını Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdürdü. Bu savaş, Bosna'yı kendi ülkesi gibi gören Sırp milliyetçilerinin, Avusturya-Macaristan Veliht Prensi'ne suikast düzenlemesiyle başladı (Sarayevski List 1914, brj. 130). Bu suikast olayından sonra Avusturya, 23 Temmuz 1914'te Sırbistan'a ultimatona çekti ancak kısa süre sonra aralarında savaş başladı.

Balkan ulus devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan resmen ayrılması sonucunda, 19. yüzyılın son otuz yılı boyunca bir milyonu aşkın Müslümanın, Balkan devletlerini terk ederek, Babıâli'nin geriye kalan Rumeli topraklarında, İstanbul'da ve Anadolu'da yerleştirildiği tahmin edilmektedir.

Bu dönem toprak genişletme, mit yaratma, propaganda faaliyetlerine girişme ve "etnik temizlik"le damgalandığı dönem oldu. Todorova'nın tespitlerine göre, bir ulus-devlette sadece ana etnik gruptan farklı dilsel kökene sahip gruplar olamaz (Todorova, 2005: 352).

Müslümanların Balkanlardan göçüne yol açan siyasi olaylar, Anadolu'nun hem Türkleşmesinin hem de İslamlaşmasının tamamlayıcı olaylarıydı. Varılan son nokta, Türk milletini bünyesinde barındıran bir sentezdi. Bu kadar büyük nüfus hareketlerine rağmen, 19. yüzyıla kadar hiçbir Balkan devleti ayakta kalamadı. 20. yüzyılın Avrupa ulus devletleri ise ideal etnik ve dinsel homojenlik özelliklerini yakalayamadı. Dramatik nüfus hareketlerine rağmen Balkan devletleri, Avrupa ulus devletlerinin arzu edilen ideal özelliklerini, yani etnik ve dini homojenliğini elde edemedi.

Balkan Ulusçuluğunun Oluşumunda Bosna-Hersek

Balkanlarda Müslimler, Sırlar, Rumlar, Bulgarlar ve Romenler kadar Hıristiyan da vardı ve bunların bir kısmı çoğunluğu oluşturuyordu. Bu toplulukların bağımsız devletler olarak ortaya çıkmaları halinde, Balkanlardaki Osmanlı siyasi otoritesine son verilecek, Batı'nın siyasi ve ekonomik desteğini gerektiren yeni pazarlar ortaya çıkacak ve Ortodoks Kilisesi'nin milliyeti kalmayacak veya Katolikliğe göre milliyet temelinde bölünecekti. 19. Yüzyıldaki gelişmeler Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Romanya gibi Hıristiyan Balkan etnik topluluklarının bağımsızlığına kavuşmasıyla sonuçlandı. Aynı zamanda bu ülkelerdeki kiliseler de siyasi olarak millileştirildi (Mc. Carthy, 1983: 177)

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna-Hersek'i işgal ettikten sonra Bosnalı Müslümanları yatıştırmak amacıyla yayınladığı bildiriye; Müslümanların din, can ve mal güvenliğinin garanti altına alınacağını söyledi. Bu hükümler arasında Bosna'da yaşayan Müslümanların mahkemelerle ilgili olarak din, mezhep ve ilişki özgürlüğü, Avusturyalı komutan ve görevlilerin Müslümanların canına, namusuna, malına, örf ve adetlerine zarar vermesinin yasaklanması ve cezalar yer alıyordu. Bu yasa 21 Nisan 1879'da Avusturya'da yayınlandı (Emgili, 2012).

İstanbul Sözleşmesi, Bosna'daki Müslümanların hukuki statüsünü düzenledi. Ancak Berlin Konferansı'nda alınan kararın ardından, pek çok Müslüman Boşnak, gönüllü olarak yaşadığı yerden ayrıldı. Bunun nedeni, anavatanlarında konumlarına uygun şartların olmamasıdır.

Müslüman Boşnaklar, ulusal bakımdan kendilerini ifade etme ihtiyacını, yaşam alanları Avusturya-Macaristan tarafından işgal edildikten sonra hissetmişlerdir. Daha önce, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde buna lüzum hissetmemişlerdi. (Rizviç, 1990: 49). Milliyetçilik; girdiği toplumları derinden sarsar, onları hayata karşı yeni bir duruşa geçirir. Kavranılışı ve yansımaları farklıdır. Milliyetçiliğin toplumlarda yeni bir dirilişe yol açtığı da ortadadır.

Avusturya-Macaristan monarşisini oluşturan milletler bu süreci 19. ve 20. yüzyılda yaşamışlardır. Bosnalı Müslümanların milliyetçiliği, Bosna-Hersek'in 1878'de işgali sonrası kendini göstermişti. Bir Bosna devletinin (Boşnjaštvo) kurulmasını amaçlayan resmi vatandaşlık politikasını destekleyen grubun yanı sıra, ulusal bağlılık açısından biri Sırp olarak tanımlanan iki hareketin daha varlığı ayırt edilebilir. Biri Sırp'lara aitti, diğeri ise Hırvatlar'a ait olduğunu düşünüyordu. Müslüman halkın büyük çoğunluğu için Ulusçu eğilim yabancı idi ancak Müslümanlar itina ile geleneklerini sürdürüyordu (Emgili, 2011). Müslümanların eyalet makamlarına verdikleri şikâyet dilekçeleri, siyasi anlamda isteklerini ve Müslümanların bilinen belli başlı meselelerini içermektedir. (Emgili, 2022)

Bosnalı Müslümanlarda, etnik bir topluluktan ulusallığa geçiş aşaması farklı olmuştur. Brass'ın milliyetçiliğin ortaya çıkışına ilişkin genel yorumu ile Bosnalı Müslüman ulus-devletlerin gelişimine ilişkin genel yorumu arasında da bazı farklılıklar vardı. Bosna'daki Müslümanlar arasındaki elit çatışması, Müslüman toprak sahipleri ile eyalet hükümeti arasındadır. Orada Müslümanlar halk dilinde kendilerini "Türçin"(Türk) olarak tanımlıyorlardı. Bu tanımlama "Müslüman" ile eş anlamlı bir tanımlamaydı (Hauptmann, 1967: 64)

Bosnalı Müslümanlar, farklı dini inançlara dayanan millet sistemi altında, İslam devletinin bir parçasını oluşturdular. İmparatorluk döneminde kendilerini Müslüman olarak görüyor ve öyle ilan ediyorlardı. Bu tür bir tanıma, "devlet" yapısına paralellik göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin bu yapısı, tüm toplulukların kendi kimliklerini korumalarına ve millet duygusunu canlı tutmalarına olanak sağlamıştır.

Milliyet ve dinin iç içe geçtiği bu sistem çerçevesinde insanlar, Osmanlı döneminden itibaren kendilerini etnik-dinsel topluluklar olarak tanımlamışlardır. Bu ayrımın dini olduğu kadar ulusal bir niteliği de vardı. Bu bağlamda Bosna Hersek'te Sırp'lar, Hırvatlar ve Müslümanlar üç ana grup oluşturdular. Boşnakların üç ana grubu arasında topluluktan milliyete net bir geçiş duygusu en çok Sırp'lar arasında belirgindi.

Hersek ve Dalmaçya kıyılarındaki kasaba halkı çoğunluğunun milliyet duygusu yoktu. Katolikler Latin olarak tanımlandı. Müslümanlar arasında dini duygular, Sırp'lar ve Hırvatlar arasında olduğundan daha güçlüydü. Müslümanlar için Sırp'lar ve Hırvatlarla olan etnik sınır diniydi (Emgili, 2020).

Bosnalı Müslümanlar Osmanlı İmparatorluğu ile özdeşleşmiş bir unsurdu. Bosna Hersek'te sadece Osmanlı döneminde değil, işgal sonrasında da milliyet ve dini inanç kavramları iç içe geçmiştir.

Dini topluluklar, bağımsızlık için merkezi hükümete karşı savaşıırken, Müslümanlar, Hırvatlar ve Sırp'lar ayrı etnik gruplar olarak listeleniyordu. Müslümanlar da Avusturya-Macaristan hükümetine özerklik için sundukları dilekçede kendilerini "İslam devleti" olarak tanımladılar (Bericht 1906: 119).

Osmanlıcılığın öneminin azalmasının nedenleri arasında, yönetimin hiç savaşımadan bölgeden çekilmesi olarak görülmektedir. Bu durum günümüzde bile hissedilebilen bir kırgınlığa yol açmaktadır.

Bosnalı Müslümanlar, çökuluslu Osmanlı ülkesine sadık kalmayı daha uygun bulmuşlardı ve Hıristiyan komşularınkine benzer bir milliyetçilik duygusu geliştirmekte daha yavaş davranmışlardı.

Bir zaman sonra, Müslüman Bosnalıların taleplerini desteklemeye ve çıkarlarını büyük kuvvetler nezdinde korumaya gücü ve isteği yetmeyen Osmanlı Devleti'ne karşı hayal kırıklığı sonucu Müslüman Boşnaklar Sırp ve Hırvat hasımlarını örnek alarak Sırlara, Hırvatlara ve Türklere nispette milli kimliklerini tespit etme konusunda ilk denemeleri meydana çıkmıştı. Bosna Müslümanları ne olmadıklarını çok iyi biliyorlardı, ancak ne olduklarını belirleme konusunda ciddi güçlüklerle karşı karşıyaydılar. Anadillerini, Sırp ve Hırvatlarla paylaştıkları için dil unsuru bir ayrılık kriteri rolünü üstlenmedi.

Boşnak Müslümanlar, Sırlar ve Hırvatlar tarafından gelen milli ihanet suçlamalarından ve Türklerin himayeci tavrından korunmaya çalışarak milliyetinin kökenlerini Bosna'nın İslamlaşmasında ve Osmanlı geleneğinde değil, ama orta çağ Bosna devletinin İslam'dan önceki geçmişinde görmek istemişlerdi. Bu orta çağ Bosna devletinin mirasçıları İslamlaşmış olanların yanında Ortodoks ve Katolik Hıristiyan kiliselerinin mensuplarından da oluştuğundan, Bosna Müslümanları ecdadlarını "Bosna kilisesi" mensupları arasında bulmayı uygun görmek istemişlerdi (Stavrianos, 1957: 339).

Bosna, ilk bakışta Osmanlı mirasının siyasi alandaki işleyişini ortaya koyuyor gibi görünmektedir. Bosna, imparatorluk içinde orta çağ Bosna krallığı temelinde oluşturulmuş önemli bir idari birim (vilayet) idi. Osmanlı öncesi dönemde bile farklı mezhep mensuplarının barış içinde bir arada yaşadığı, (Bosna kilisesi, Katoliklik ve Ortodoksluk) ve hâkim mezhebe mensubiyetin siyasi statünün ön şartını oluşturmadığı bir yer olan Bosna, "*Balkanlarda cemaat üyeliğinin ortak bir mezhebe dayanmadığı tek ülke*" idi. Yine de Bosna'nın karmaşık din/etnik yapısı, ancak Osmanlı referans çerçevesinden bakılarak anlaşılabilir. Denilebilir ki, siyasi açıdan Bosna sorunu Osmanlı mirasının değil, büyük ve küçük devletlerin hesaplarının bir sonucudur. Bosna'nın desteklenmesinin nedeni nüfusunun hassas yapısı değil, önce Avusturya-Macaristan'ın Balkanlarda bir konum, ardından Bosna'nın yarı bağımsız konumunun, Sırlarla Hırvatlar arasındaki hassas güç dengesinin bozulmasını engellemesiydi.

Sonuç

Berlin Antlaşması'nın yüzyıl boyunca Balkanlardaki siyasi gelişmeleri belirlediğini söyleyebiliriz. Balkanlarda Müslümanların yanı sıra Sırlar, Yunanlılar, Bulgarlar ve Romenlerle ve diğer aynı sayıda Hıristiyan topluluklar yaşamaktaydı. Bu toplulukların bağımsız ülkeler olarak ortaya çıkmasıyla, Osmanlı'nın Balkanlardaki siyasi gücü sona ermiş, Ortodoks Kilisesi karşısında Katolikliğin etkisi artmıştır. Hıristiyan etnik toplulukların bağımsızlığına kavuşmasıyla bu yeni kurulan ülkelerdeki kiliseler de siyasallaşmıştır. Balkanlarda bağımsız devletlerin kurulmasında Hıristiyan etnik unsurlar desteklense de Müslümanlar benzer bir destek alamadı.

Aidiyet meselesi olarak milliyetçiliğin, her toplumda belli bir biçimde ve yoğunlukta var olduğu anlaşılmaktadır. Ancak algısı toplumdan topluma farklılık gösterebilmektedir.

Bosna'da Boşnak halk arasında milli tanımlamanın din ile anıldığını görmekteyiz. Boşnaklar arasında etnik topluluktan milliyete doğru gelişim safhalarında belirgin bir ayırım bulunmamaktadır. Her toplumda aidiyet duygusunu oluşturan birliktelikler ayrı unsurları ön plana itebilmektedir. Böylece o toplumun milli duygusu o etkene bağlı olarak oluşabilir. Bosna-Hersek'te ise Müslümanlar (Boşnaklar) halk dilinde kendilerini Müslüman-Türk olarak tanımlamışlardır. Boşnaklar'ın Osmanlı çatısı altında Müslüman kimlikleri ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla Avusturya-Macaristan yönetimi altındaki Bosnalı Müslümanların etnik-millî gelişiminin, Müslüman milletinin yaratılmasına yönelik yeni bir açılımı temsil ettiği söylenebilir.

Bosna Hersek'te milliyetçilik ve din mefhumu, sadece Osmanlı döneminde değil, işgal sonrasında da iç içe geçmiştir. Var olan nüfus grubu arasındaki fark, etnik ve dini olmak üzere iki yönlüdür. Bosnalı Müslümanlar için din, diğer gruplara göre daha önemlidir.

Son söz olarak, Balkanlarda ulus devlet oluşumları, halk ayaklanmalarıyla değil, bu coğrafyada menfaati olan Avrupa devletlerinin desteği ve gücüyle gerçekleşmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Beyanı

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Etik Kurul izni ile ilgili; bu makalenin konusunu oluşturan çalışmanın yazarı ve hakemleri, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmişlerdir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

Bericht, Sarajevo, 1906. (Bosna Arşiv)

2. Gazeteler

Sarajevski List, Juna 1914, brj. 130.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler*. Çev. T. Savaşır, İstanbul.
- Bilge, M. (1991). Arnavutluk. *İslam Ansiklopedisi*, C. III, (s. 383-390). İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bora, Tanıl. (1993). Türk Milli Kimliği, Türk Milliyetçiliği ve Balkan Sorunu. *Bilgi ve Hikmet Dergisi*.
- Carr, E. H. (1990). *Milliyetçilik ve Sonrası*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Dumont, P. (1995). Tanzimat Dönemi (1839–1878). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt. 2, İstanbul, Adam Yayınları.
- Emerson, R. (1965). *Sömürgelelerin Uluslaşması*. Çev. Türkkaya Ataöz, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Emgili, F. (2012). *Yeniden Kurulan Hayatlar Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934)*. Ankara, Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Emgili, F. (2020). *1878-1918 Osmanlı Yedigari Bosna*. İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık.
- Emgili, F. (2022). *İşgal Altında Bosna, Boşnakların Hürriyet Mücadelesi*. İstanbul, Aktif Yayınları.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. Çev. B. E. Behar-G. Özdoğan. İstanbul.
- Glenny, M. (2001). *Balkanlar 1804-1999*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul.
- Gökalp, Z. (1972). *Türkçülüğün Esasları*, Ankara.
- Hauptmann, F. (1967). *Borba muslimana Bosne i Hercegovine za vjersku vakufskomearifsku autonomiju*, Grada, Sarajevo.
- Hayes, C. (1995). *Milliyetçilik: Bir Din*. Çev. M. Çiftkaya. İstanbul.
- Hobsbawm, E. J. (1993). *Milletler ve Milliyetçilik*. İstanbul.
- İpek, N. (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*. Ankara, TTK Yayınları.
- Karakaş, M. (2000). *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Ankara, Vadi Yayınları.
- Karal, E. Z. (1995). I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri. *Osmanlı Tarihi*, C. VII, Ankara, TTK Yayınları.
- Karpat, K. (1999). Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu. *Osmanlı*, C. 2, (17-34). Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Karpat, K. (2004). *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. Çev. Recep Boztemur. Ankara, İmge Kitabevi.
- Kedourie, E. (1971). *Avrupa'da Milliyetçilik*. Çev. H. Timurtaş, Ankara.
- Koloğlu, O. (1999). Osmanlı Döneminde Balkanlar. *Balkanlar*, OBİV Yayınları, İstanbul.
- Kutlu, S. (2007). *Balkanlar ve Osmanlı Devleti*. İstanbul Üniversitesi Bil Yayınları, İstanbul.
- Martal, A. (1999). İki Dünya Savaşı Arasında Şovenizm. *Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler*, 30 Nisan-2 Mayıs 1997, Mersin Üniversitesi.

- Mc. Carthy, J. (2006). *Osmanlıya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*. İstanbul, Etkileşim Yayınları.
- Oran, B. (1977). *Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği*. Ankara.
- Ortaylı, İ. (1995). Balkan Milliyetçiliği. Vlademir Potyemkin (Der). *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, C. 2, Çev. Atilla Tokatlı, İstanbul, May Yayınları 1978, *Türkiye Günlüğü*, S. 36, Eylül-Ekim 1995.
- Öksüz, H. (1999). Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Öncesi Balkanlarda Yaşamış Olduğu Siyasal Süreç. *Osmanlı*, C. 2. (s. 484-494). Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Potyemkin, V. (Der), (1978). *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, C. 2, Çev. Atilla Tokatlı. İstanbul, May Yayınları.
- Poulton, H. (1998). Minorities in Southeast Europe: Inclusion and Exclusion. *Minority Rights Group International Report*, London.
- Rizviç, M. (1990). Bosna i njen jezik u izvanbanskim znanstvenim djelima i knjizevnohistorijskim izvorima. *Bosna i Bošnjastvo*, Sarajevo.
- Sander, O. (2003). *Siyasi Tarih*, İmge Yayınları, İstanbul.
- Saraç, E. (1995). Makedonya. *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 3, (s. 285-289). Mart-Nisan.
- Sarınay, Y. & Sünbül, T. (1999). *Emperyalizm ve Büyük Hayal*. Ankara, Günce Yayınları.
- Smith, A. D. (1994). *Milli Kimlik*, Çev. B. Ş. Şener, İstanbul.
- Sürgevil, S. (1999). Çağdaşlaşma Sürecinde Milliyetçilik Kıskacında Balkanlar. *Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler*, 30 Nisan-2 Mayıs 1997, Mersin Üniversitesi.
- Tekeli, İ. (1998). *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*. Ankara.
- Todorova, M. (2005). *Balkanları Tahayyül Etmek*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Turan, S. (1999). Ulusçuluk Işığında Balkanlarda Akan Duran Zaman. *Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler*, 30 Nisan-2 Mayıs 1997, Mersin Üniversitesi.
- Türkgeldi, A. F. (1987). *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, C. II, Ankara, TTK Yayınları.